

Justitiedepartementet
103 33 Stockholm

Yttrande över betänkandet Slopad straffrabatt för unga myndiga (SOU 2018:85)

(Ju2018/05295/L5)

Inledande synpunkter

Utredningen har haft i uppdrag att lämna förslag som innebär att lagöverträdare i åldersgruppen 18–20 år ska behandlas som andra myndiga lagöverträdare vid straffmätning och val av påföljd samt analysera konsekvenserna av en sådan ordning för lagöverträdare i åldern 15–17 år och överväga olika modeller för straffmätningen för den åldersgruppen. Uppdraget har således för åldersgruppen 18–20 år inte innefattat att överväga det lämpliga i att likställa dessa med andra myndiga lagöverträdare utan endast att föreslå en lagteknisk lösning för att genomföra en sådan reform.

Utformningen av det straffrättsliga systemet är i allt väsentligt av rättspolitisk natur. Utredningen har redovisat skäl som talar mot en reform med den inriktning som direktiven ger uttryck för. De slutsatser utredningen redovisat i avsnitt 6.5 saknar hovrätten skäl att ifrågasätta.

Huruvida en reform med den inriktning som utredningsdirektiven föreskriver är lämplig utifrån rättspolitiska överväganden är inget som hovrätten har anledning att ta ställning till. Utredningens uppdrag måste dock anses ha avgränsats olyckligt snävt. Med hänsyn till de ingripande konsekvenser utredningens förslag kan bedömas få hade det enligt hovrätten varit bra om utredningen haft möjlighet att överväga om de huvudsakliga syftena enligt direktiven hade kunnat uppnås genom mindre ingripande åtgärder som inte nödvändigtvis skulle träffa alla unga myndiga lagöverträdare. I sådant fall torde det också ha funnits goda förutsättningar att genomföra en reform utan att det hade behövts en tämligen detaljerad lagstiftning av närmast matematisk karaktär för att undvika en repressionshöjning för de yngsta lagöverträdarna och lagstiftaren hade också kunnat få ett bredare underlag för sin bedömning. Redan i utredningen finns för övrigt fruktbara

modeller för hur en sådan lagstiftning skulle kunna se ut, särskilt i redovisningen av tysk rätt samt i det särskilda yttrandet.

Utifrån de synpunkter hovrätten har att beakta finns dock inte anledning att invända mot den inriktning som regeringen gett utredningen. I det följande utgår hovrätten därför från att en reform kommer att genomföras på det sätt som följer av direktiven och lämnar med hänsyn till detta följande yttrande, vilket följer betänkandets disposition.

Straffmätningen för lagöverträdare i åldern 18 – 20 år (8.2)

Tillämpningsområdet för bestämmelsen om s.k. ungdomsreduktion vid straffmätningen ändras (8.2.2)

Hovrätten har utifrån det uppdrag som getts utredningen ingen erinran mot förslaget i denna del.

Bestämmelsen om skärpt straffskala vid återfall i brott ändras (8.2.3)

Grunden för återfallsskärpning är omdiskuterad i rättsteorin men sådan skärpning är så rotad i systemet – och troligen i alla med oss jämförliga straffsystem – att frågan om från vilken ålder återfall bör beaktas knappast kräver några principiella resonemang. Enligt hovrätten är det i stället följdriktigt att om någon särbehandling inte ska ske av unga myndiga vid påföljdsbestämningen så bör inte heller brott begångna av den som fyllt 18 år särbehandlas om fråga senare uppkommer om återfallsskärpning. Hovrätten har därför ingen erinran mot förslaget i denna del.

Preskription (8.2.4)

Hovrätten godtar förslaget.

Straffmätningen för lagöverträdare i åldern 15–17 år (8.3)

Utredningens överväganden i denna del är föranledda av att det enligt direktiven ska analyseras vilka konsekvenser ett borttagande av ungdomshänsynen för unga myndiga lagöverträdare skulle få för lagöverträdare i åldern 15–17 år och utredningen har därvid haft att överväga olika modeller för straffmätningen för den senare åldersgruppen.

Uppdraget i denna del skiljer sig från uppdraget när det gäller lagöverträdare som fyllt 18 år på så sätt att regeringen inte anfört att det skulle finnas något behov eller något särskilt intresse av en ökad repressionsnivå för omyndiga lagöverträdare. Enligt direktiven kan dock en ökad repressionsnivå övervägas för att minska tröskeeffekterna vid påföljdsbestämningen för omyndiga respektive myndiga lagöverträdare.

Frågan om straffrättsliga ingripanden mot unga lagöverträdare är beroende av ett flertal omständigheter såsom om särskilda påföljder bör tillgripas i stället för kriminalvårdspåföljder, innehållet i de särskilda ungdomspåföljderna och ansvaret för deras verkställighet. Det är inte givet att nuvarande påföljdssystem för unga lagöverträdare måste se ut just som i dag. Förändringar av påföljdssystemet för unga lagöverträdare måste emellertid övervägas med beaktande av det syfte som lagstiftaren vill uppnå med systemet.

När det gäller tröskeeffekten för unga myndiga i förhållande till omyndiga är den redan i dag beaktansvärd, inte minst med hänsyn till att de senare normalt ska dömas till särskilda ungdomspåföljder, och skulle öka påtagligt vid ett borttagande av ungdomshänsynen för unga myndiga om inte samtidigt repressionsnivån ökas påtagligt för omyndiga i förhållande till nuvarande praxis. Enligt hovrätten framstår det emellertid som uteslutet att överväga en repressionsökning för omyndiga lagöverträdare enbart av systemskäl. Att straffa omyndiga lagöverträdare hårdare enbart av det skälet att de ytterligare tröskeeffekter som uppkommer vid ett slopande av ungdomshänsynen för myndiga lagöverträdare kan framstå som orättvisa kan inte komma i fråga.

Något sakligt skäl för en ökad repressionsnivå har inte förts fram i utredningens direktiv. Inte heller har utredningen tagit upp att det finns något sådant behov. På det underlag som hovrätten nu har att yttra sig över avstyrker hovrätten förändringar som innebär en ökad repressionsnivå för omyndiga lagöverträdare.

Hovrätten instämmer således i utredningens slutsats i avsnitt 8.3.1, att motsvarande hänsyn till den tilltalades ungdom som i dag även framdeles ska tas för omyndiga lagöverträdare. I det anförda ligger vidare att om lagstiftaren ändå, trots de invändningar som kan riktas mot detta, anser att det är nödvändigt med förändringar, är utredningens alternativ 4 till en sådan förändring att föredra framför alternativen 2 och 3.

Hovrätten utgår dock från att någon förändring för omyndiga lagöverträdare inte genomförs. Utredningen har för att säkerställa detta föreslagit bl.a. att det ska införas en bestämmelse om att ett fängelsestraff som motsvarar mer än hälften av brottets straffvärde får mätas ut för brott som någon har begått innan han eller hon fyllt 18 år endast om det krävs för att 4 § om återfallsskärpning ska kunna tillämpas.

Nuvarande bestämmelser i 29 kap. 7 § brottsbalken anger att åldern ska beaktas men inte hur detta ska ske. Motsvarande gäller enligt utredningens förslag till ändring i den paragrafen. Det innebär således att det inte enligt lagtexten förutsätts någon sådan procentuell nedsättning av straffvärdet som i dag sker enligt praxis. Detta skulle i sin tur kunna tala för att någon lagändring inte skulle krävas

för att undvika en repressionsökning för omyndiga lagöverträdare, om lagstiftaren tydligt ger uttryck för detta i förarbetena. Mot en särskild bestämmelse om straffmätningen för omyndiga lagöverträdare talar också att brottsbalkens bestämmelser om straffmätning i sig är dynamiska och ska medge ett hänsynstagande till ett flertal omständigheter i det enskilda fallet. En sådan bestämmelse befäster i stället att frågan om påföljdsval och straffmätning för unga lagöverträdare följer en strikt matematisk tillämpning enligt tabeller utifrån åldern. Det bör framhållas att Högsta domstolen principiellt tagit avstånd från en sådan tillämpning i NJA 2000 s. 421. Samtidigt går det inte att bortse från att hänsynen till den tilltalades ungdom sker just på detta sätt. Det finns alltså som utredningen påpekat behov av tydlighet i systemet samt behov av att minska riskerna för oenhetlighet i påföljdsbestämningen vilket talar för att införa en bestämmelse som begränsar påföljdsbestämningen för omyndiga lagöverträdare.

Utredningens förslag innebär emellertid att begränsningen relateras till vilket fängelsestraff som får dömas ut. Syftet har varit att slå fast att påföljdsbestämningen ska ske inom samma ramar som i dag, där det s.k. straffmätningensvärde för en artonårig gärningsman enligt praxis normalt bestäms till hälften av straffmätningensvärde för den som fyllt 21 år. Sedan straffmätningensvärde bestäms har domstolen därefter att ta ställning till vilken påföljd, företrädesvis en särskild ungdomspåföljd, som bör väljas. Av författningskommentaren framgår att bestämmelsen bör tillämpas så att brottets straffvärde (eller möjligen straffmätningensvärde) ska fastställas med beaktande av begränsningsregeln och att påföljden därefter ska fastställas utifrån gällande praxis för hur olika ungdomspåföljder bör tillämpas vid olika straffvärdenivåer. Att en sådan tillämpning bör ske framgår dock inte av den föreslagna lagtexten. Det kan därför ifrågasättas om lagtexten ger erforderligt stöd för vad utredningen velat uppnå med bestämmelsen.

För att uppnå vad utredningen velat åstadkomma hade det enligt hovrätten varit bättre med en bestämmelse som begränsade det abstrakta straffvärdet för respektive brott, dvs. att straffmaximum för respektive brott när det begåtts av en omyndig gärningsman skulle motsvara hälften av brottets straffmaximum enligt straffbestämmelsen. För att undvika oönskade konsekvenser i fråga om t.ex. preskription och användningen av straffprocessuella tvångsmedel skulle emellertid en sådan bestämmelse behöva kompletteras med ett flertal undantag. Hovrätten har inte möjlighet att i detta remissvar närmare överväga och redovisa vilka ytterligare ändringar som skulle krävas.

En särskild fråga är vad som bör gälla om brottet är av sådant allvar att det för en vuxen gärningsman skulle ha lett till livstids fängelse. Det får antas att utgångspunkten vid påföljdsbestämningen för en ung lagöverträdare normalt tas i det kortaste tidsbestämda straff som ett livstidsstraff får omvandlas till (jfr prop. 2008/09:118 s. 34 f.). Hovrätten har ingen erinran mot en sådan tillämpning i allmänhet. Det går dock inte att bortse från att rättsväsendet i framtiden kan komma att behöva pröva brottslighet av så utomordentligt allvarligt slag, begången av en omyndig gärningsman, att en tillämpning utifrån de gängse principerna för reduktion kan ifrågasättas med hänsyn till brottslighetens allvar. Hovrätten vill med anledning av detta peka på att i dag begränsas straffmätningen

uppåt på så sätt att ett längre straff än 14 års fängelse inte får dömas ut medan det längsta straffet med utredningens förslag kommer att vara nio års fängelse.

Hovrätten ifrågasätter med hänsyn till det anförda om den föreslagna bestämmelsen tillför något av betydelse för påföljdsbestämningen vid sidan av den allmänna bestämmelsen om beaktande av ungdom i förening med tydliga förarbetsuttalanden men finner inte tillräckliga skäl att avstyrka en bestämmelse med sådan innebörd. Det framstår emellertid som lämpligare att knyta begränsningen till det straff som skulle ha dömts ut, om inte paragrafen hade varit tillämplig.

Som utredningen också föreslagit bör emellertid även i framtiden finnas en absolut gräns för hur strängt fängelsestraff som får ådömas en omyndig lagöverträdare. En sådan bestämmelse har reell betydelse endast för de fall när ett fängelsestraff verkligen döms ut. Såvitt hovrätten känner till har det förekommit att omyndiga lagöverträdare dömts till ett längre fängelsestraff bara i några få fall sedan brottsbalkens tillkomst. För dessa fall finns dock ett behov av en sådan bestämmelse. Att som utredningen föreslagit bestämma detta längsta straff till nio års fängelse ger i och för sig intrycket av att påföljdsbestämningen för unga lagöverträdare måste följa exakta beräkningar. I enlighet med vad hovrätten anför ovan kan det inte heller uteslutas att det någon gång skulle krävas ett strängare straff än så vid utomordentligt allvarlig brottslighet. Om det förslag till begränsningsregel som utredningen föreslagit genomförs, torde dock saknas förutsättningar för att fastslå ett högre längsta straff än vad utredningen föreslagit.

En fortsatt möjlighet att beakta begränsad utveckling, erfarenhet och omdömesförmåga (8.4)

Utredningen har i betänkandet redovisat grunderna för ungdomshänsyn enligt nuvarande lagstiftning och den teoretiska grunden för bestämmelsen i 29 kap. 7 § brottsbalken (se t.ex. avsnitt 7.3). Som utredningen tar upp där måste hänsynen till gärningsmannens ålder inte nödvändigtvis beskrivas som en rabatt eller reduktion utan syftar till att bestraffa utifrån skuld. Bestämmelsen i 29 kap. 7 § brottsbalken måste anses vila på i vart fall delvis samma grund som den i 29 kap. 3 § 3 om bristande utveckling, erfarenhet och omdömesförmåga, dvs. förmågan att bära skuld. Även om den förra bestämmelsen i och för sig inte har betydelse för straffvärdet (se t.ex. NJA 2000 s. 314) tar den dock åtminstone delvis sikte på omständigheter av sådant slag som skulle kunna påverka straffvärdet. Visserligen tar 29 kap. 7 § också sikte på ungdomars större sanktionskänslighet vilket närmast är att se som ett billighetsskäl enligt 29 kap. 5 § 9 vid sidan av skuldfrågan. Det kan dock konstateras att den bedömning som i dag sker, även för unga myndiga lagöverträdare, med stöd av 29 kap. 7 § innebär en schabloniserad bedömning av det som ändå måste beaktas enligt andra bestämmelser i 29 kap. brottsbalken. I dag medför lagstiftningens utformning att det normalt inte vid sidan av prövningen enligt 29 kap. 7 § finns anledning att göra en särskild bedömning enligt de andra bestämmelserna som vilar på samma grund. Det anförda innebär emellertid att saken kan komma i annat läge om några generella ungdomshänsyn inte ska tas enligt 29 kap. 7 § för den som fyllt 18 år vid brottstillfället.

Visserligen har antagits i förarbetena till 2010 års ändringar i 29 kap. 3 § 3 brottsbalken att omständigheterna avser en avvikelse från vad som får anses vara normalt för med den tilltalade jämförbara personer samt att bestämmelsen inte är generellt tillämplig när unga personer begår brott (prop. 2009/10:147 s. 45). Vad som uttalats där måste emellertid ses i ljuset av att regeringen utgick från att den tilltalades ungdom i stället skulle beaktas enligt 7 § (a. s.) och måste innebära en erinran om att omständigheterna inte borde tillgodoräknas den unge dubbelt.

Hovrätten instämmer därför i bedömningen att bestämmelsen i 29 kap. 3 § 3 om beaktande vid straffvärdebedömningen av en tilltalads bristande utveckling erfarenhet eller omdömesförmåga kommer att tillämpas i större utsträckning vid ett slopande av ungdomshänsynen för unga myndiga lagöverträdare. Därvid bör framhållas att en sådan tillämpning med fog kan antas leda till att utredning kommer att åberopas i fråga om den tilltalades personliga förhållanden i större utsträckning än i dag, med de följder det får när det gäller belastning på domstolarna samt statens kostnader för offentliga försvarare och målsägandebiträden.

Påföljdsval för lagöverträdare i åldern 18–20 år (9.2)

Kravet på särskilda skäl för fängelse för lagöverträdare i åldern 18–20 år tas bort (9.2.2)

Om någon särbehandling av unga myndiga lagöverträdare inte ska ske är det följdriktigt att även kravet på särskilda skäl för fängelse som påföljd tas bort. Hovrätten har inte heller någon erinran mot ett borttagande av detta krav även om utredningens förslag i övrigt inte skulle genomföras.

Tillämpningsområdet för de särskilda ungdomspåföljderna ändras (9.2.3)

Hovrätten tillstyrker, även för det fall att utredningens övriga förslag inte skulle genomföras, förslaget att de särskilda ungdomspåföljderna ungdomsvård och ungdomstjänst, liksom redan är fallet med slutna ungdomsvård, bör vara tillämpliga endast i fall när den tilltalade begått brott före arton års ålder. Det bör dock observeras att förslaget innebär att någon övre åldersgräns inte föreskrivs för när dessa påföljder ska få dömas ut. Även den som fyllt 21 år vid lagföringen får således enligt förslaget formellt, till skillnad mot i dag, dömas till ungdomsvård eller ungdomstjänst förutsatt att brottet begicks före 18 års ålder. I praktiken torde detta inte innebära något problem. Kravet på särskilda skäl för att få döma till ungdomstjänst när den tilltalade fyllt 18 år vid tidpunkten för domen får dessutom anses innebära att tillämpningsområdet för den påföljden begränsas tillräckligt. Hovrätten anser att det bör övervägas att införa ett motsvarande krav vid ungdomsvård.

Vad innebär förslagen i fråga om påföljdsval för lagöverträdare i åldern 18–20 år? (9.2.4)

Utredningen har i denna del beskrivit de konsekvenser som enligt utredningen kan väntas i fråga om påföljdsval för lagöverträdare i åldern 18–20 år om de särskilda ungdomshänsynen slopas för dessa. Några förslag har inte lämnats i denna

del och den närmare tillämpningen vid ett genomförande av förslagen måste göras av domstolarna inom ramen för tillämpningen av lagstiftningen. Hovrätten vill ändå framhålla att en tillämpning som i förhållande till i dag skulle inskränka tillämpningsområdet för villkorlig dom eller skyddstillsyn vid återfall efter en ungdomspåföljd inte synes förenlig med den allmänna bestämmelsen om påföljdsval i 30 kap. 4 § brottsbalken.

Påföljdsval för lagöverträdare i åldern 15–17 år (9.3)

Hovrätten instämmer i utredningens bedömning att bestämmelsen om påföljdsval i 30 kap. 5 § brottsbalken inte bör ändras för lagöverträdare i åldern 15–17 år. Enligt hovrätten bör någon ändring inte ske av den bestämmelsen ens om lagstiftningen skulle ändras enligt något av de alternativ som utredningen redovisat och som innebär en ökad repressionsnivå för i vart fall de äldsta lagöverträdarna inom denna kategori.

Ändring av vissa bestämmelser i LUL (10.2.2)

Utredningen har i denna del föreslagit dels att bestämmelsen med krav på särskilda domare för handläggning av ungdomsmål ska upphävas, dels att bestämmelserna i 27–30 §§ LUL ska ändras så att en särbehandling bara ska ske för den som inte fyllt 18 år samt att kravet på yttrande från socialnämnden i vissa fall för att döma den som fyllt 18 år till fängelse slopas. Hovrätten tillstyrker förslagen.

I handläggningen av detta ärende har tf. hovrättspresidenten Åke Thimfors samt hovrättsråden Göran Nilsson, föredragande, och Per Renell deltagit.

På hovrättens vägnar

Åke Thimfors

Göran Nilsson